

Szabó András Péter
II. Rákóczi György
és Rákóczi Zsigmond

II. Rákóczi György életének és uralkodásának, talán éppen szomorú vége miatt, nagyon bőséges irodalma van, testvéréről, a kortársak által szépművészetnek tartott Rákóczi Zsigmondról annál kevesebben szólnak. Céлом nem annyira az, hogy ezt az igazságtalanságot a rendelkezésemre álló szerény eszközökkel orvosoljam, hanem inkább az, hogy kettejük pályáját párhuzamosan szemlélve többet tudjak meg II. Rákóczi György kudarcának hátteréről, és fogyatkozásainak igazi okairól.

I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsánna közmondásosan vagy inkább kötelezően jó házasságából¹ öt fiúgyermek született. Ez a szám a kor más főúri családjaihoz viszonyítva meglehetősen alacsony. Említésre méltó, hogy a Felsővadászi Rákócziak – kivétel Rákóczi László – szinte kizárólag fiúkat nemzettek.² I. Rákóczi György öt fia közül az első, Zsigmond 1618 júniusában született.³ A nagy eseményt a pataki iskola rektora és tanulóinak alkalmi versgyűjteményben örökítették meg. Korai volt azonban az öröm, az elsőszülött hamarosan meghalt, és a következő fiúgyermek, az 1619 késő őszén világra jött Samuka csak három évet élt. Harmadikként György érkezett meg, 1621. január 30-án, hogy a gyermekkori nyavalyákon átlábalva majdan Erdély fejedelme legyen. Az egykori elsőszülött nevét viselő Zsigmond 1622. július 14-én született. A sort a hatéves korában elhunyt Ferenc zárta.⁴

A két fiú élete első éveit Patakon töltött, amely anyjuk hozományaként, a Lorántffy uradalmak maradékként került a Rákócziakhoz. György sárospataki udvara fontos politikai központ volt, mind magyarországi, mind erdélyi főurak gyakran megfordultak itt.

¹ Az esküvő időpontja: 166. április 18. SZILÁGYI, 1872. 5.

² PÉTER, 1996. 27.

³ RMNY II. No. 1158. Szilágyi Sándor úgy tűnik nem tudott róla, Samut nevezi meg elsőszülöttként. SZILÁGYI, 1872. 6., 3. lábjegyzet.

⁴ Ferenc 1624-ben született KOVÁCS, 1902. 3.

A kis György és Zsigmond életének kezdeteiről igen keveset tudunk, a testvérek első éveit illetően a kiadott családi levelezésre sem támaszkodhatunk.⁵ Egyedüli támpontunk Szilágyi Sándor Lorántffy-életrajza. Innen értesülünk arról az 1622 nyarán kitört ragályról melynek Samuka is áldozatul esett.⁶ Az aggódó szülők a környék borbélyához fordultak segítségért, aki azt tanácsolta, hogy a járvány végeztéig költözzenek hűvösebb vidékre, a gyermekek pedig egyenek sok egresmártást, ám tartózkodjanak más gyümölcsök fogyasztásától. Samukát azonban ez, a kor orvoslására igen jellemző obskurus jótanács sem tudta megmenteni a korai végtől.

Ha a fentihez hasonló érdekességszámba menő említésektől eltekintünk, a Rákóczi testvérek kisdéd évei tekintetében csak néhány későbbi említésre, és a kor gyermeknevelésére vonatkozó általános ismeretekre hagyatkozhatunk.

Philippe Ariès nyomán sokáig az a nézet uralkodott a társadalomtörténetben, hogy a középkorban és a kora újkorban a gyermekeket amolyan kis felnőttként kezelték, és nem létezett a mai értelemben vett gyerekkor. A közelmúlt ebben is gyökeres változást hozott. Egyre többen megkérdőjelezik a dogma igazságát, és a magyar főúri levelezések alapján úgy tűnik joggal. Nem lehet nem észrevenni a szülői gyengédség és gondoskodás megnyilvánulásait: aggodalmaskodó mondatokat, beceneveket. Zsigmond nevével is becézett formában Zsigóként találkozunk először. „Az gyermekek jól vannak. Ugy vagyon, Zsigó kezdett volt hánni szombaton, de most fel vadnak.” – Írja a fejedelm hitvesének Kománáról.⁷ A Rákócziak levelezésében gyakoriak a fiúk egészségi állapotára vonatkozó féltő megjegyzések. Lorántffy Zsuzsanna egy másik alkalommal György megfázása miatt aggódik⁸. Georg Kraustól értesülünk, hogy az 1633-as nagy pestisjárványkor gondos apjuk a két herceget a pestis által nem érintett Szebenbe küldi. A fejedelem leveleiből kiderül, hogy az egész család elkísérte a gyermekeket:

⁵ Szilágyi Sándor 1632-vel kezdődően adta ki a családi levelezést.

⁶ SZILÁGYI, 1872. 7.

⁷ I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának, Komána, 1632. július 5. MHHD XXIV., 1.

⁸ „Írja kegyelmed, hogy hideg volna oda, és Rákóczy György okallotta volna az vállba vágott mentébe az templomba az hideget...” Lorántffy Zsuzsanna levele I. Rákóczi Györgynek, Szamosújvár, 1635. december 1. MHHD XXIV. 8.

„*Pestis országunkban gyakor helyeken Istennek kegyelmes igaz ítéletiből igen grassál, itt lakó helyünkben is, noha Istennek hála nem annyira, mint egyéb helyeken [...] Magunk innen tovább, fogarasi házunkhoz rendeltük menetelünket, ahol akarunk is valameddig lenni, várván az pestisnek csendesedését, megszűnését.*”⁹

Valószínű, hogy neveltetésük első szakaszában a fiúk anyjuk társaságában töltöttek több időt, bár ezt pontosan nem lehet megállapítani. Sajnos, nem tudunk arról, hogy a fejedelemasszony fogadott-e szoptatós dajkát a gyerekek mellé,¹⁰ szárazdajkák nélkül pedig egy főúr felesége sem lehetett meg.

A fiúk első tanítómestere Prónay Mátyás volt,¹¹ aki írásra, olvasásra, és latin nyelvre okította őket. Az udvari nevelés mellett az apjuk által megreformált pataki nyilvános iskola grammatikai osztályába is eljártak.¹²

1630 nagy változást hozott a Rákóczi fiúk életében. Apjukat Bethlen István ellenében erdélyi fejedelemmé választották¹³ és a család 1631-ben Gyulafehérvárra költözött. A fejedelem, fiainak udvari iskolát¹⁴ alapított, és vezetésével a fehérvári iskola egyik rektorát, Keresztúri Pált bízta meg. A schola aulica intézményének eredetét minden bizonnyal Németalföldön és a német területeken kell keresnünk. Maga Orániai Vilmos is egy ilyen iskolában ta-

⁹ Az idézett levél: I. Rákóczi György Pázmány Péternek, Gyulafehérvár, 1634. október 27. SZILÁGYI, 1870. No. IX., 79.; KRAUS, 1994. 142–143. Természetesen a gyerekekkel tart udvarmesterük, Herczeg Zsigmond is. A történetíró szerint 3/4 évig a városban maradnak.; „*csakhogy az pestis igen grassál. Tegnap jövének ki magunk Fejérvárról, az nap is volt 8 halott, ma azért úgy értjük nem volt. Mi is holnapután innét Szeben felé fogunk indulni.*” I. Rákóczi György Tolnai Istvánnak, Szászsebes 1634. október 31. SZILÁGYI, 1875. 776. Tehát vagy egy 1633/34-es hosszú járványról van szó, vagy Kraus egy évet tévedett.

¹⁰ A szoptatós dajka a XVII. században általános a főúri családoknál. PÉTER, 1996. 36–37.

¹¹ Rákóczi Zsigmond a *Christianus lactans* ajánlásában megemlíti, hogy Keresztúri Pál előtt Prónay Mátyás volt a tanítójuk. RMNY III. No. 1674.

¹² SZILÁGYI, 1886. 10–12.

¹³ 1630. december 20–29. gyulafehérvári országgyűlés. A választás kinyilvánítása és feltételei: EOE IX. 148–156., RMNY II. No. 1465.

¹⁴ A schola aulica a kor jellegzetes intézménye. SZILÁGYI, 1886. 18–29.; DIENES, 2001. 75.; Szilágyi Sándor szerint I- Rákóczi György Kassán és Sárospatakon is megkísérelte hasonló iskola alapítását. SZILÁGYI, 1892/93. 94-101.; KOVÁCS, 1902. 5.

nult.¹⁵ I. Rákóczi György a kor divatjához csatlakozott gyulafehérvári alapításával.

A Rákócziak udvari iskolájában tanultak a fejedelmi familiárisok gyermekei és a későbbi erdélyi főrendek színe virága: Ország Mihály, Debreceni Zsigmond, Lázár György, Nyáry Miklós, Usz Gábor, Perényi Gábor, Béli János, Kovács György, Bethlen Mihály, Szénás Péter, Padányi Gergely, Szőlösi János, Veér Ferenc, és – Szalárdi tanúsága szerint – Bethlen János.¹⁶ Az udvari iskola tudatos előzménye volt a majdani fejedelmi udvarnak. Ennek a kis udvarnak a rendjére Herczeg Zsigmond felügyelt, a két herceg mellé egy-egy külön udvarmestert is rendeltek. Iskolai tanulmányaik legfőbb felügyelője Keresztúri Pál volt. 1632-től néhány évig valószínűleg nem, vagy nem csak ő tanította a hercegeket, hanem Erdőbényei János is.¹⁷ Erdőbényei munkájának kézzelfogható gyümölcse egy latin magyar szójegyzék lett, mely a hercegek ajánlásával 1635-ben meg is jelent.¹⁸ 1632-ben a nagyságos kis uraknak ajánlva egy aritmetika tankönyv is napvilágot látott,¹⁹ és jóval később, 1639-ben már csak Zsigmondnak és tanulótársainak ajánlva, egy földrajzkiadvány.²⁰ Mint az a fentiekből kitűnik, az udvari iskola működése egy kisebbfajta „tankönyvkiadási hullámmot” indított el.

Erdőbényei után maga Keresztúri vette át a hercegek oktatását. Tanítási elve inkább az atyai nyájasságra épült,²¹ mint az ütlegekre, és a módszertanban is újított: előbb magyarul tanított írni és olvas-

¹⁵ HELTAI, 1994. 10. ; A 17. század folyamán a német birodalomban sorra nyílnak a csak nemeseket oktató ún. lovagiskolák. DIENES, 2001. 70.

¹⁶ SZILÁGYI, 1886. 24–25.; SZALÁRDI, 1980. 145.; RMNY III. No 1722., No. 1827.; HARGITTAY, 2001. 66–70. – Az eredeti magyar nyelvű kézirat szövegének (1637) és a nyomtatott latin verzióknak (1638) szerkezeti összevetése.

¹⁷ ADATTÁR I. 453.

¹⁸ *Janua linguarum bilinguis Latina et Hungarica* RMNY II. No. 1613. bővebben.: LACZKÓ, 1906. 442.

¹⁹ *Practica aritmetica* RMNY II. No. 1531.

²⁰ David Frölich: *Medulla geographiae practicae.* RMNY III. No. 1758.

²¹ „Megért ember lévén, mint atya gyermekeivel, úgy bánt tanítványaival” BETHLEN M., 1980. 533. Bethlen Miklós már minden bizonnyal nem az udvari iskola keretei közt volt Keresztúri tanítványa, lévén hogy az, a fejedelem két fiának távozása után, hamarosan elsovadt.; Az iskola oldott hangulatát nagyszerűen jellemzi Keresztúri Pálnak 1637. május 3-án Herczeg Zsigmondhoz írott levele. SZILÁGYI, 1892/93. 93–94. ; Keresztúri pedagógiájáról. DIENES, 2001. 80–99.

ni, csak utána vette a latint. A rektor legkedvesebb tanítványa,²² az iskola csillaga Rákóczi Zsigmond lett. Ő, és nem György vitte a főszerepet a két herceg 1637-es konfirmációján,²³ de még az idősebbik fiú őszi iskolabúcsúztatóján is. Talán iskolai sikereivel párhuzamosan kezdődött Zsigmond családi kedvenc státusza is. Zsigmond egy 1636-ban írott felnőttesen komolykodó, formuláktól hemzsegő levele a két testvér között fennálló ellentétre utal.²⁴ Nem elképzelhetetlen, hogy a konfliktus kialakulásában a szülői kivételezés is szerepet játszott.

A gyulafehérvári években a fiúk sok időt töltöttek apjukkal, 1636-ban még a nagyszalontai csata utáni győztes táborba is ellátogattak, György egyre többször vett részt apjával lakomákon és vadászatokon. „*Bethlen Ferenc uram hitt volt, édesem, kedden ki házához egy ebédre, melyet valóban emberül készített vala el, ott voltak az környülöttünk való urak, főrendek is! Kassai uramnak Rákóczy György volt szomszédja [...] én nem láttam olyan kedvét, s italját régen Kassai uramnak, az hokmester végig sem várható, elvivék; Bornemisza Pál uram is valóban jól vala, ott nálamon kívül s Rákóczy Györgyön józanon nem maradt; ott is háltunk, tegnap vadászra jöttünk vissza;*” – írja a fejedelem egy sokáig emlékezetes lakomázásról, feleségének küldött levelében.²⁵ Az ifjú Györgynek, mint elsőszülöttnak, meg kellett ismernie a kor erdélyi politikai elitjét, és erre a fentihez hasonló, viszonylag kötetlen alkalmak is jó lehetőséget szolgáltattak.

Rákóczi György 1637-ben befejezte iskolai tanulmányait, és elkezdett ismerkedni a leendő fejedelem egyik legfontosabb feladatával, a katonáskodással. Apja egész kötegni intelemmel bocsátja

²² „Rákóczi Zsigmonddal és énvelem dicsekedett, hogy soha olyan két tanítványa nem volt.” BETHLEN M, 1980. 532.

²³ Menete megjelent nyomtatásban latinul - *Christianus Lactans* RMNY III. No. 1674., később magyarul is - *Csecsemő kereszttyen* RMNY III. No. 1721.

²⁴ „*Sed itane praefulgidus fraternae charitatis splendor tam cito in invidiae bilance transfusus?*” Rákóczi Zsigmond levele II. Rákóczi Györgyhez, Gyulafehérvár, 1636. május 9. DIENES, 1999. 22–23.

²⁵ Lakoma Segesvárt I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, Segesvár, 1637. november 25. MHHD XXIV. 55–56. Pisztrángfogás I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, 1638. június 2. MHHD XXIV. 58–59.

útjára, külön felhívja figyelmét a meggondolatlanság veszélyére.²⁶ Talán már ekkor felszínre került a később végzetessé váló elhamarkodottság. Az intelleum György vizsgájának leírásával együtt nyomtatásban is megjelent.²⁷ A „*Parainesis*” azonban nem volt elég, külön udvart kapott, melynek élére a fejedelem Bakos Gábort, régi bizalmas emberét állította. Míg az ifjú György a végvárakat és a díszbédéket látogatta, Zsigmond folytatta tanulmányait, francia-leckéket vett,²⁸ hallgatta a magasabb collegium tárgyait, a teológiát és bölcsészetet egészen 1640-ig.²⁹

A két Rákóczi fiúiskoláztatást áttekintve felmerül a kérdés, hogy miért nem küldte őket apjuk hazai tanulmányaik befejeztével peregrinálni, világot látni. A kor erdélyi és magyarországi főúri családjaiban, ha nem is általános,³⁰ de előfordul a peregrináció. Lehetett ez Batthyány Kristóf-féle könnyed körutazás,³¹ vagy valamivel komolyabb, egyetemeken is időző tanulmányút, mint a Bethlen-fiúké, esetleg egészen komoly *studium*, mint Thurzó Imre vagy Haller Gábor esetében.³²

I. Rákóczi György ahogy eddig is láttuk, megkülönböztett figyelemmel kísérte fiai neveltetését és tanulmányait. Gondoskodásában mintha Antonio de Guevara tanácsait követné betűről-betűre:

²⁶ RÁKÓCZI, 1979. 134.

²⁷ RMNY III. No. 1722.

²⁸ Egy apja által fogságból kiváltott francia tisztól. SZILÁGYI, 1872, 19.

²⁹ Természetesen Zsigmond is nagy búcsúelőadással távozott az iskolából, melynek fényét az éppen akkor zajló gyulafehérvári országgyűlés is emelte. A párbeszéd formájú előadás szerzője Bisterfeld, címe *Pallas Dacica* SZILÁGYI, 1886, 35–40. Szalárdy összemosza a két herceg búcsúelőadását. SZALÁRDI, 1980. 195–196.; Zsigmond záróvizsgálója, és atyjától kapott instrukciói a három évvel azelőtti kiadványhoz teljesen hasonló formában meg is jelentek. RMNY III. No. 1827.

³⁰ Az európai arisztokrácia az udvari neveltetés után általában egyetemre ment (ebben a korban vált divattá körükben), vagy a felsőfokú tanulmányokkal kibővített lovagakadémiákon tanult tovább. MONOK, 1996, 25.; A kor erdélyi nemesei az erdélyi peregrinációnak csak mintegy 3,8 %-t adták. SZABÓ – TONK, 1993. 497.; A kora újkor erdélyi peregrinusainak listája 1521–1700: SZABÓ – TONK 1992.

³¹ Útvonala: SZELESTEI, 1988. 16.

³² A Bethlen-fiúk peregrinációjáról: HELTAI, 1994. 20.; LUKINICH, 1926.; Thurzó Imre tanulmányairól: RING, 2001. 41–47.; Haller Gábor peregrinációjáról SZABÓ – TONK, 1992. No. 583., ETA IV. 4–28.

„azt kérdem a fejedelmektől, és az fejedelmek után való főuraktól: Mit használnak véle; ha az Istentől nagy fejedelemségeket vöttek is; ha szinte az házasságbéli állapotban igen boldogok is; ha szinte mindeneknél igen nagy böcsületben vannak is; ha szinte az ő gyermekinek sok kincset gyűjtöttek is; ha szinte az ő feleségek boldogul szül is; ha szinte az ő feleségek tulajdon tejekkel nevelik is fel gyermekeket; ha szinte kedvek szerént való dajkára találnak is: de mindezekkel mit fognak használni, ha az ő nevelkedendő fiokot jó és jámbor mesterek gondviselésére nem bízzák, akik azokat jól oktatásák és deáki tudományra is tanítsák.”³³ Szepsi Korotz György a Királyi ajándékhoz írott ajánló szavaiban még egy elemmel kiegészíti a fenti felsorolást: a pergrináció fontosságát is hangsúlyozza a hazai tanulás után.³⁴ Teljesen világos, hogy Rákóczi Györgynek nem jelentett volna problémát fiai külföldi taníttatása. Soha anynyi, Erdélyből vagy a Partiumból érkezett, fejedelmi *alumnus* nem tanult nyugati egyetemeken, mint akkoriban Ha kiküldte volna fiait, vagy legalább Zsigmondot, került volna rövid úton megbízható magyar nevelő is. A testvérek mégis otthon maradtak. Szabó Miklós és Tonk Sándor kora újkori erdélyi peregrinusokról összeállított kötetében egyetlen külföldön tanuló Rákóczit sem találunk. Vajon éles kulturális választóvonal volt az arisztokrácián belül két csoport, az Európa-járó, peregrináló családok, és a mindvégig odahaza maradók között, vagy csak a véletlennel magyarázhatjuk a különbségeket? Konkrét esetünkre, Zsigmond és az ifjú György udvari nevelkedésére a fejedelem szigorú felügyeletre való görcsös törekvése is magyarázatot adhat. Aggodalma, ha ugyan ilyesfajta aggodalom

³³ I. Rákóczi György atyai tevékenysége a *Horologium principum* második részében található nevelési elvek mondhatni túl tökéletes megvalósítása volt. Guevara művének első és harmadik részét éppen az öreg Rákóczi György támogatásával fordította le Prágai András, egyik udvari papja, magyar nyelvre. (1628, Bártfa, RMNY II. No. 1400. A nyomtatványban a Draskovich János által korábban lefordított és kiadott második rész – 1610, Graz. RMNY II.No. 994. – is szerepel) Az idézet: DRASKOVICH, 1979. 57–58.

³⁴ „...amely végre az régi hatalmas urak fejedelmek, fiokat hű és tiszta életű, tudós, tanítómesterek kezében szokták bízni: idejekorán pedig idegen országokba is, jó gondviselés alatt, elbocsátani...” SZEPSI, 1979. 51. ; Szepsi műve I. Jakab angol király munkájának (királytükrenek) magyar fordítása: 1612, Oppenheim, RMNY II. No. 1038.

áll a háttérben,³⁵ nem irreális, a fent említett Batthyány Kristóf és Bethlen Péter magatartását sem hagyta érintetlenül a peregrináció.³⁶ A könyveknél olykor bizony csábítóbb volt a nyugati egyetemi városok pezsgő diákélete. A Rákóczi-testvérek otthonmaradásának talán legvalószínűbb oka nem a „bibliás őrálló” fejedelem személyiségében, hanem a kor szokásaiban rejlik: A 17. században, az udvari iskolák virágkorában, az uralkodói sarak a művelt Európában mindenhol távolmaradtak az egyetemekről, képzésükről helyben, ellenőrzött körülmények között gondoskodott egy vagy több válogatott tudós.

A fejedelem néhány év elmúltával úgy döntött, hogy Györgynek ideje felvennie első tisztségét: 1640. augusztus 14-én váradi főkapitánnyá nevezte ki. Augusztus 21-én, egy héttel később az ünnepélyes beiktatásra is sor került. A váradi főkapitány egyben Bihar megye ispánja is volt, és a hajdúság vezére, tehát nagy felelősséggel bíró katonai parancsnok, az állam második embere. Apja természetesen több segítőtársat rendelt mellé, elsőként is a Bethlen Gábortól megörökölt tapasztalt hadvezért, és tanácsurat, Kornis Zsigmondot.³⁷ Ha bonyolultabb helyzet lépett fel, Kassai Istvánnal is tárgyalnia kellett. A fejedelem nagyon csekély döntési szabadságot adott fiának, a legapróbb ügyekre vonatkozóan is részletes utasítást

³⁵ Az ifjú lelket a peregrináció útvesztőitől féltő főurak és nemesasszonyok aggodalma hozta létre a peregrinációs instrukció sajátos máfáját, melyekben mindazokat a rosszcselekedeteket felsorolják, melyeket gyermekük majdan véghezvisz. pl. Bethlen Gábor instrukciója (ebben a kivételes esetben) unokaöccsének, Péternek. lásd. LUKINICH, 1926. 90–91. vagy VÉR Judit utasítása Teleki Pálnak és kísérlőinek (1695) lásd FONT, 1989. 7–8.

³⁶ „*mastanaban nem tudok semitis, az mit vasarlottam volna, s ne adgya Isten, hogy Nagyságodat valami derelas adosagban hoznam.*” Batthyány apja határozottan rákérdez a pénz dolgára. A fiú szépítgeti saját költségezését. Batthyány Kristóf levele Batthyány Ádámnak, Köln 1657. december 23. SZELESTEI, 1988. 57. ; Bethlen István elégedetlensége miatt lecseréli a Péter fia mellé rendelt kísérlői garnitúrát, de előbb még alapos fejmosást ad a leszerelt felügyelőknek: „*Ím én Istenem, amikor vigasságot és gyönyörűséget várok valamennyi költségem után, ahelyett bút és nyomorúságot kell hallanom.*” Id. Bethlen István Kornis Mihálynak és Tölcséki Istvánnak, Küküllővár, 1627. május 30. MONOK – GÖMÖRI, 1989. 200.

³⁷ A nádor tudósítása a váradi ünnepegről. EOE X. 297–299.; A váradi beiktatás egyik biztosja is Kornis Zsigmond volt. (A másik pedig Kassai István) ORGONA, 2000. 59.

küldött.³⁸ Egy mostanában előkerült irat, arra enged következtetni, hogy az ifjú főkapitány fennhatósága nem terjedt ki a Várad alá tartozó összes várra. A fejedelem Székelyhíd erősségét csak valamikor 1642. végén 1643. elején bocsátotta fia rendelkezésére, és György csak akkortól kezdve kapott nagyobb mozgásteret biztosító fix összegű évjáradékot.³⁹ Úgy tűnik, már kezdetben sem bízott György önállóságában, és talán éppen ezzel tette erélytelenné. Az idő múlásával egyre elégedetlenebbek a szülői levelek, fiuk a dolgok becsületes végzése helyett mulatozik, és mértéktelenül italozik. A fejedelem különösen zord hangvételű levélben fogalmazza meg elégedetlenségét: „*tiszta és józan mértékletes életet élj, mindened léssen. Melynek követésében ne csak ígirdjed magadat, hanem cselekedettel is effectuáljad, mert ez leszen az realitas; alioquiun, ha magad viselése ez atyai parancsolatunk ellen találtatnék, mi bizony úgy tartanánk, mintha fiúnk sem volnál.*” Az intésnek azonban – úgy tűnik – nem volt foganatja, tovább sokasodnak a szülői panaszok.⁴⁰ A fejedelem később amiatt is neheztel, hogy az ifjú György

³⁸ pl. „Az mely inasod az kést másban verte, megfogasd, s törvényt láttass reája, el ne szenvedd neki, ne is tartsad udvarodban ezután” I. Rákóczi György ifjabb Györgynek, Gyulafehérvár 1641. november 28. MHHD XXIV. 97. Valószínűleg egy konkrét ügyről van szó, melyről a fejedelem valamely, fiától független forrásból értesült. Szilágyi Sándor is észreveszi az atyai nyomást – minden idealizálása ellenére.

³⁹ „*Szekelyhidatis minden jeövendeöbéli Proventusival kezedben bocsattyuk, (fenn tartvann mindazáltal az utannis, az my Atyaj Anyaj hatalmunkat benne)*” „*Innet beleöl az tarhazbol, adatunk annuatim két terminuson nyolc ezer forintok fr. 8000, mellynek most felet, itt letedben meghis adattunk, ugy mint fr. 4000. Patakrolis adnak annuatim fr. 6000 ket terminuson...*” I. Rákóczi György intelmei, utasításai fiának, a már megválasztott fejedelemnek, esküvője előtt. MOL E 211 Lymbus 71. cs. fol. 104–105. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Várkonyi Gábornak, aki a forrásra felhívta figyelmemet, és egy fénymásolt példányát endelkezésemre bocsátotta.; A Zólyomi Dávidtól elkobzott Székelyhíd birtokot Rákóczi családi birtokként kezelte. MAKKAY, 1954. 17.; A Székelyhíddal egyidejűleg fiának használatra adott Sólyomkö vára csak közvetlenül az „adományozás” előtt került a fejedelem birtokába – Zólyomi Erzsébet öröksége volt. MAKKAY, 1954. 25–26.

⁴⁰ Az idézet: I. Rákóczi György az ifjabb Györgynek, Dés, 1642. június 29. MHHD XXIV. 99.; Néhány, hónappal később: „Az mint hallom, az sokféle italt megkezdted, az kitől félek hogy megárat...” Lorántffy Zsuzsanna ifjabb Györgynek, Gyulafehérvár, 1641. október 9. MHHD XXIV. 94.; György kezdődő borisszaságáról Szalárdi is beszámol. SZALÁRDI, 1980. 196. Az udvar

túl gyakran hagyja el udvarát vadászatok, vagy egyszerűen csak az utazás kedvéért.⁴¹ Zsigmond ezzel szemben szabadabban mozoghat, és kényelmes házakban társaloghat anyjával a protestantizmus új, és igazabb irányáról.

I. Rákóczi György 1642. február 19-én fejedelemmé választotta Györgyöt az ebből a célból összehívott gyulafehérvári országgyűlésen.⁴² Március 4-én a beiktatás, és az eskütétel is megtörtént. Némi udvarlás és a megfelelő pénzösszeg lefizetése fejében júniusban megérkezett a választást megerősítő athnámé, és a fejedelmi jelvények.⁴³ Nem túl hihető, hogy a fejedelemben varázsütésre megnövekedett volna a fia képességei és magaviselete iránti bizalom,⁴⁴ de a trónutódlás biztonságos megoldása nagyon fontos volt hosszú távú tervei szempontjából. Nagy diplomáciai fegyverténynek számított a fejedelemválasztással mindenkor manipuláló törököt örököse elismerésére rávenni, ez neki sikerült először az erdélyi állam történetében. A fejedelemválasztás egyben György közelgő esküvőjének előkészítésére is szolgált.⁴⁵ A jelölt nem volt más, mint Báthory Zsófia, Báthory András és Zakrzeska Anna leánya, a valaha oly nagy hatalommal rendelkező, de még mindig gazdag és előkelő Báthory család utolsó sarja. Szalárdi világosan felsorolja, mely okok álltak a választás mögött, és ebben a szövegösszefüggésben még a „szép” szó sem a külsőre vonatkozik, hanem egyszerűen a termékenységhez szükséges egészségre és az anyagi javakra.⁴⁶ Nem

számára kiadott utasítások arról tanúskodnak, hogy az öreg fejedelem – elvben legalább is – nagyon szigorúan ítélte meg a kicsapongásokat. NAGY L., 1984. 128.; KOVÁCS, 1902. 7–8.

⁴¹ A vadászatot valójában az idősebb György sem vetette meg – mint ez naplójából világosan ki is derül. Többek között egy olyan 1633-as vadászatáról is értesülünk, amin a gyerekek is jelen voltak. KONCZ, 1900. 469.

⁴² EOE X. 321–325. A fejedelem az országgyűlés előtt külön-külön megszerezte a résztvevők beleegyezését. ETA IV. p. 75–76.; Mint első tanácsúr, Kornis Zsigmond tárta az országgyűlés elé a választásra vonatkozó fejedelmi előterjesztést. ORGONA, 2000. 260. Rácz István portai megbízott gratuláló levele: BEKE – BARABÁS, 1888., 578–581.

⁴³ EOE X. 334.; TMÁO III. 116–117. No. LVII; Kraus tévesen júliusra teszi a fejedelmi jelvények érkezését. KRAUS, 1994. 160.

⁴⁴ Egy rövid feljegyzés világosan kimondja II. Rákóczi György hatalmának teljes korlátozását: TMÁO III. No. XLVII. 94.

⁴⁵ VÁRKONYI, 1990. 99.

⁴⁶ VÁRKONYI, 1990. 90.

valószínű, hogy a néhol forrásokban is emlegetett, és a Szilágyi Sándor által oly érzelmesen ecsetelt szerelem valóban szerepet játszott a döntésben.⁴⁷ A Báthoryak mellett szóltak a név, a birtokok, és a lengyel kapcsolatok, márpedig Lengyelországot tartotta az apa az egyetlen lehetséges kitörési pontnak. Báthory Zsófia pápistaságát azonban nem volt olyan könnyű lenyelni, mint a neves család vagyoni maradványát. Az öreg fejedelem, komolyan fontolóra vette a menyasszony esküvő előtti áttérítését.⁴⁸ A pálfordulás azonban nem haladt a kívánatos gyorsasággal. 1643. február 3-án megtartották a fényes esküvőt,⁴⁹ ahol a lengyel követ jelentése szerint mintha elmaradt volna Zsófia boldogító igenje, de a ceremónia hallgatás-beleegyezés alapon mégis folytatódott.

Úgy tűnik, az öreg Rákóczi György egy ideig nem tudta eldönteni, hogy szükség van-e Báthory Zsófia áttérésére,⁵⁰ de az esküvő után egyre erőszakosabban szorongatják a szülők mind a feleséget, mind a férjet. Hiába minden igyekezet, Zsófia csak nem akar felhagyni a bójttal, és más babonás pápista szokásokkal.⁵¹ A fiatalasz-

⁴⁷ I. Rákóczi György már 1637-ben összeírást készíttetett a Báthory birtokokról, valószínűleg a tervezett házasság kapcsán. VÁRKONYI, 2000. 85. Kemény János is csak sorrendben második helyen beszél az ifjú György felébredt vonzalmáról, a lényeg hogy a szülők „...a fejedelemmel elvételék az Báthori kisasszont.” KEMÉNY, 1980. 305.

⁴⁸ I. Rákóczi György levele Kassai Istvánhoz 1642. december 26. Részletét közli: SZILÁGYI, 1872. 27., 4. lábjegyzet.; A fejedelem fia esküvője előtt írott intelmében a Rákóczi utódok partiumi öröklésének feltételeként azt is kiköti, hogy nem vehetnek maguknak pápista feleséget. MOL E 211 Lymbus 71. cs. fol. 104–105. Báthory Zsófia esetében ideiglenesen elleplezte vallási türelmetlenségét.

⁴⁹ Követjelentés a menyegzőről: EOE X. 353–362.; Lakodalmi köszöntő beszéd és vers: RMNY II. No. 2040.; Az esküvő és a lakodalom leírása, különös tekintettel az ülésrendre: ETA IV. 82–84.; Kornis Zsigmond ezen a ceremónián is fontos szerephez jutott, ő volt a násznagy. ORGONA, 2000. p. 260.

⁵⁰ VÁRKONYI, 1990. 114–117.

⁵¹ „Úgy vagyon kegyelmes asszonyom, istent hívom bizonyosságul látván nagyságodnak sok búsulásit, mint igyekeztem feleségem szombat napi húsmegételeiben, isten ítélje meg...” II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, Somlyó, 1643. július 19. MHHD XXIV. 101. „Immár ha ennek sem kezdene helyt adni feleséged, ígéretét be nem teljesítené, magadat bírálunk meg, nem nagy gyalázatjára lenne-e mind azoknak s az egész ecclesiának, cselekedete, s nem inkább geresztenétek-e s bosszantanátok-e s idegenítenétek-e magatoktól bennünket?” I. Rákóczi György II. Rákóczi Györgynek, Dés, 1643, augusztus 2., MHHD XXIV. 102.

szonyra Keresztúri Pált, ifjabb Rákóczi György udvari papját is rászabadítják, aki „*Mennyei társalkodás*” cím munkájával⁵² akar hozzájárulni a Báthory lány megvilágosodásához. Az áttérés végül színleg megtörtént, de Zsófia valójában sosem lett protestáns,⁵³ és a vallásváltoztatás körüli perpatvar hosszú időre beárnyékolta a szülők és az ifjú fejedelem viszonyát.⁵⁴

Zsigmond a bátyja esküvőjét követő országgyűlésen már, mint főrend szerepelt. Egészen a henccegésig terjedő skálán csillogtatta képességeit a német császár követe előtt⁵⁵, héber szöveget fordított azonnal németre, és drága ajándékokkal örvendeztette meg a vendéget. Apja érkezettnek látta az időt, hogy ő is tisztséget nyerjen, Kinevezte fiát székely generálisnak,⁵⁶ amely egyben az udvarhelyszéki és háromszéki főkapitányságot is jelentette. A cím mellé ráadásként megkapta Görgény, Gyalu, Gernyeszeg, Vingárt uradalmait.⁵⁷ Tisztsége messze nem foglalta le annyira, mint Györgyöt a váradi főkapitányság, sok időt töltött anyja társaságában, s apja mellett bizalmas ügyek intézője volt.

⁵² RMNY II. No. 2128.

⁵³ Vanaiczi János pálos szerzetes 1658-as jelentése világosan utal erre. A közvélemény tájékozottabb része valószínűleg egyáltalán nem hitt Zsófia protestantizmusában. A II. Rákóczi Györgynél vendégeskedő pálos térítőpap, Báthory Zsófia körüli mesterkedését leírván, nem az ifjabb fejedelemasszony visszatérítéséről, hanem csak a katolikus hitben való megerősítéséről beszél. „*Junior autem fide catholica corroborabatur, cum ista fuerit ex catholicis parentibus nata et catholice educata.*” TÓTH, 1994. Fol. 296., 136.

⁵⁴ KEMÉNY, 1980. 305. A szülők szelíd győzködéséről.. Kemény szerint az ifjú fejedelem fölött nagy befolyásra tett szert hön szeretett pápista felesége és anyósa. Egy különösen szigorú interpretáció: NAGY L., 1984. 121.

⁵⁵ Örsi Zsigmond császári követ jelentése. Zsigmondról „...*sehr lustig gewest, und confidenter geredt, sprechent, er könnte den Hebra-ischen deutsch lesen, undt alsobaldt liesz er ein hebraisches Buch bringenm, und darin gelesen hat, darauff der Karschai István der jetzt Landtshauptman ist, geantwortet, wen ihr Gnaden in Siben-bürgen wohnen wollen, besser were es, das sie die türkische Sprach lerneten...*” EOE X. 390–391.; SZILÁGYI, 1886. 53–54.; Említve Réthy István 1643. június 25-én kelt jelentésében BEKE – BARABÁS, 1888. 625–626.

⁵⁶ SZALÁRDI, 1980. 196.; SZILÁGYI, 1886. 54.; Zsigmond beiktatása tisztségébe: 1643. november 15. EOE X. 409–410. Kornis Zsigmond, Haller István és Kemény János jelentése a beiktatásról.; ETA IV. 88. Haller Gábor tévesen tizen-negyedikére teszi a beiktatást.

⁵⁷ MAKKAY, 1954. 28.

1644 decemberének végén a fejedelem Somlyóról Gyulafehérvárra hívatta Györgyöt, feleségestül. A januárban lezajló országgyűlésen I. Rákóczi György megszerezte az áment a svédekkel és franciákkal kötött szövetségre, Bethlen Gáborhoz hasonlóan belépett a harmincéves háborúba. A ma legelfogadottabb tudományos álláspont szerint célja az erdélyi fejedelemség önálló államként való elismertetése volt, korlátozott és megfontolt katonai részvétel révén.

A fejedelem már 1644 februárjában elindult csapataival. Zsigmondot a székelység generálisaként magával vitte, és megtette az egyik hadtest parancsnokának. Györgyöt otthon hagyta, neki a kormányzóság jutott, Gyulafehérvár székhellyel, de az sem teljes jogkörrel.⁵⁸ A pénzügyek jó részét apja a fejedelemasszonyon keresztül intézte, és az ifjú György hatáskörét tovább csökkentették a mellé kirendelt tanácsurak, különösen Kassai István kancellár.⁵⁹ Míg Zsigmond a királyi Magyarországon kipróbálhatta magát a harcban és világot látott, addig a becsvágyó elsőszülött összeszorított fogakkal szervezhette az utánpótlást, és szüretelhetette a sűrűn érkező atyai dörgedelmeket György nem kapott bizalmat, kétségeire csak ennyi volt a válasz: „Az anyáddal s Kassai urammal mindent kommunikálj!”⁶⁰ Teendői most ugyanúgy láncolták a székhelyhez az ifjú fejedelmet, mint korábban Váradhoz a főkapitányság,⁶¹ és ugyanúgy képtelen volt feladatai tisztességes elvégzésére, mint ott – legalábbis apja véleménye szerint. A már régebben is emlegetett borozgatás és gyakori kilovaglás ismét előkerült. Lorántffy Zsuzsanna ezúttal cáfolni igyekezett az „atyai kémek” vádjait a fejedelem előtt.⁶²

⁵⁸ SZILÁGYI, 1891. 31.; KOVÁCS, 1902. 9–10.

⁵⁹ 1644 végén meghalt, ekkor nagy fáradságába került az öreg Györgynek fia számára új pesztrát találnia. I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, Aszaló, 1644. december 10. MHHD XXIV. 293.

⁶⁰ I. Rákóczi György II. Rákóczi Györgynek, Sáros 1644. július 11. MHHD XXIV. 205.

⁶¹ „Rákóczy Györgynek szükség ott benn lenni, bár ne távozzék ő igen messzire Fejérvártól, bár felesége se menjen az temetésre is.” I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, Tokaj, 1644. szeptember 3. MHHD XXIV. 247.

⁶² Lorántffy Zsuzsanna I. Rákóczi Györgynek, Gyulafehérvár 1644. szeptember 5. SZILÁGYI, 1872. 57–58. No. X. Olykor Lorántffy is aggódik fia mulatozása miatt: „...távol lévén is, kérlek, magadat őrizd mind ételed és italodtól” Lorántffy Zsuzsanna II. Rákóczi Györgynek, Gyulafehérvár 1644. augusztus

Zsigmond kiválóan szerepelt a hadjárat során, és erre alkalmat is kapott. 1644. február végén nagy része volt a kassai tárgyalások sikerében. Bár a herceg hol önálló csapattestet vezetve, hol Kornis Zsigmond oldalán több csatában is részt vett,⁶³ igazi veszedelemben sosem forgott, és akadt olyan eset, hogy apja féltésből a főhadiszálláson tartotta. Az öreg fejedelem teljesen elégedett volt fia teljesítményével, és ennek az elégedettségének hangot is adott Lorántffy Zsuzsannához küldött leveleiben.⁶⁴ Az örökösének szánt levelekből azonban ez talán nem is olyan furcsa módon kimaradt.

Esterházy Miklós nádor kemény ellenállása miatt hamarosan a hadak frissítésére lett szükség, és a fejedelem Zsigmondot küldte haza toborozni. A toborzás és anyja meglátogatása után⁶⁵ szept. 17-én indult vissza az erdélyi megyék és a székelyek csapataival a hadszíntérre.

1645 februárjában megszületett II. Rákóczi György első fiúgyermek, aki a *pater familias* mozdíthatatlan akaratából a keresztességben a Ferenc nevet kapta.⁶⁶ A gyermek valamennyire javított az ifjú fejedelem családi pozícióin, de semmit nem változtatott röghöz kötött helyzetén. Áprilisban Zsigmond ismét hazajött toborozni, és

12. TT 1887. 420. No. VII.

⁶³ Rákóczi Zsigmond első hónapjai a harci cselekményekben KEMÉNY, 1980. 201–215.; ORGONA, 2000. 270.

⁶⁴ „Rákóczy Zsigmond, nem azért írom, hogy fiam, de bizonynal higyjed édesem, oly becsülettel, keménységgel, megért elmével viseli magát minden rendekhez, hogy mi ő tőle most többet nem kívánhatunk. Jó egészséggel bír, ugyan meg kezdett telni, igazat írok, ugyan használ neki a munka.” I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, Bárcza, 1644. március 8. MHHD XXIV. 130.

⁶⁵ „mert soha nem tudom valamire vélni az Rákóczi Zsigmond nem írását, ki miolta elment, egy levelet nem érdemeltem tőle...” I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, Tokaj, 1644. szeptember 3. MHHD XXIV. 245. Úgy tűnik, Zsigmond nagyon elfoglalt volt otthon. „augusztusnak utolja felé Rákóczi Zsigmondot az hadakért béküldte vala, ki bemenvén Fejérvárra, fejedelemaszszony anyját, és ifjú fejedelem bátyját meglátogatván, s az hadakat Tordánál 15. és 16. Septembris diebus bátyjával együtt megmustrálván, a Harangodra kihozta vala...” SZALÁRDI, 1980. 243.

⁶⁶ I. Rákóczi György II. Rákóczi Györgynek 1645 március 1-én. SZILÁGYI, 1872. 36. 2. lábjegyzet. Zsigmond neve is szóba került. A boldog nagyatya még gratuláló levelében sem mulasztja el az ifjú házaspárt nagyobb hitbéli erőfeszítésre buzdítani, és e mondattal minden bizonynal Zsófia lappangó katolicizmusát bírálja.

májusban már vissza is tért apjához a fölkelte székelyekkel.⁶⁷ György is szeretett volna „kimenni”, erre azonban nem nyílt lehetősége. Egy anyjához írt leveléből úgy tűnik, hogy mind vele, mind az idősebb Györggyel nagyon megromlott viszonya. Lorántffy több ízben is azzal vádolja, hogy túllépi kormányzói hatáskörét, és még azt is megkockáztatja, hogy fia valójában a fejedelem halálát szeretné.⁶⁸ Az ifjú fejedelmet a vád érthetően nagyon felzaklatja. Így válaszol anyjának „*De kegyelmes asszonyom ez keserves, kin szívem fáj: A nagysága azt írja, ne dirigáljak, ő nagysága méltóságát ne sértsem, várjam haljon meg ő nagysága, mintha én istentelen fiú volnék, őnagyságának édes atyámnak halálát kívánám, kit ha kívánnék isten életemet vegye el, látja isten nem kell directio nem kell ő nagysága méltóságára nézve is...*”

Zsigmond a hadszíntérre való második visszatérése után is fontos szerepet játszott a harcokban. Az ő, illetve Kemény János vezetésével egyesült a fejedelem seregének egy része Douglas és Torstensson svéd tábornok hadaival.⁶⁹ Közben már folytak a háború befejezését szolgáló béketárgyalások. A kiugrást valahogyan el kellett fogadtatni a szövetségesekkel is, és ennek finom, nagyobb súrlódások nélküli lebonyolításában fontos szerepe volt Zsigmondnak.

1645 decemberében megkötötték a linzi béke, melyben a fejedelem megkapta a Bethlen által is megszerzett hét felső-magyarországi vármegyét,⁷⁰ Tokaj, Regéc, és Ecsed várát. I. Rákóczi György 1647 februárjában ideiglenesen Zsigmondot nevezte ki az

⁶⁷ A megyék késlekedtek, ezért apja parancsára, őket meg nem várva indult útnak. SZILÁGYI, 1886. 69. ; Rákóczy György levele anyjának a mustráról. TMÁO III. 346–347. No. CLXXXIV.

⁶⁸ I. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, Gyulafehérvár, 1645. május 24. MHHX XXIV. 321. Ugyanebben a levélben kétségbeesetten könyörög anyjához, hogy apjával együtt járuljon hozzá kimeneteléhez.

⁶⁹ 1645. december 10. Törös János követ jelentése III. Ferdinándnak SZILÁGYI, 1885. 360–361 No. XXIII.

⁷⁰ A dolgozat témájához csak lazán kapcsolódik, de érdekes, hogy a némely esetben, például fia házasságakor. Hosszú ideig nem cserélteti ki az aranyforintok madonnás veretőveit, mikor a linzi békével megszerzi Nagybányát. A madonnás veretek: HUSZÁR, 1995. 118–119., Cat. No. 491–497. A fejedelem sűrű és baráti levelezésben állt Pázmánnyal is. pl. SZILÁGYI, 1870. 66. No. III.

újonnan szerzett területek széles hatáskörrel bíró irányítójává,⁷¹ az ifjabb Györgyöt pedig visszarendelte a váradi főkapitányságba.

Az 1645–1648 közötti, viszonylag nyugodt időszakból kevesebb adatot közölt a történeti kutatás, mint a háborús évekből, ezért a Rákóczi-testvérek működését is homályosabban látjuk. A fontos családi események közé sorolhatjuk, hogy 1647-ben megszületett II. Rákóczi György második fia, aki – gesztusként, vagy inkább családi szokásként – a Zsigmond nevet nyerte a keresztségben. A kisfiú nem élt sokáig.⁷²

1648 májusában meghalt IV. Ulászló lengyel király, és a fejedelem fejében azonnal megfogant a gondolat, hogy az erdélyi politika egyik hagyományos célkitűzését követve beszálljon a lengyel trónért indult diplomáciai versengésbe. Törekvésében régi szövetségeseire, a Radziwiłł herceg⁷³ vezette lengyel disszidensekre, és egy akkor feltűnt komoly politikai tényezőre, Bogdan Hmelnickij kozák hetmanra támaszkodhatott. Jelöltje pedig, bár néhány követutasításban a saját neve szerepelt,⁷⁴ Zsigmond herceg volt.⁷⁵ Fiát nyilvánvalóan ő, és nem a szövetségesek hozták szóba.⁷⁶ Az erdélyi diplomácia esélyeit nagyban rontotta, hogy maguk a lengyel pro-

⁷¹ I. Rákóczi György levele Borsod-vármegyének. Várad, 1647. február 2. NAGY M., 1998. 158.; még 1646-ban a borsodiak Zsigmondot kérték főispánul. NAGY M., 1998. 20.1

⁷² RMNY II. No. 2199. Keresztúri Pál prédikációja Zsigmond temetésén.

⁷³ Rákóczi már 1646-ban Munkácson személyesen találkozott a litván herceggel. Radziwiłł akkor IV. Ulászló megbízásából egy nagy törökellenes liga kialakításáról tárgyalt. GEBEL, 2001. 23.

⁷⁴ Bethlen János kifejezetten a fejedelmet nevezi meg jelöltként, Zsigmondról szó sem esik BETHLEN J., 1993. 22–23. Míg Szilágyi Sándor Zsigmond-életrajzában egyértelműen Zsigmond jelöltségéről beszél (SZILÁGYI, 1886. 88–92.), addig négy évvel később megjelent munkájában csak a fejedelem kerül szóba. (EÉKH I. 3–5.) Bethlen Ferenc és Klobusiczky András Rákóczi Zsigmondnak írt jelentése Zsigmond jelöltségéről tanúskodik: BIEZ, 1648. október 11. EÉKH I. 11–12.; Gebei Sándor az idős Rákóczi György és Zsigmond jelöltségéről is beszél. GEBEL, 2001. 22–23.; A Radziwiłł herceghez 1648 őszén küldött követség anyaga: EOE X. 494–497.

⁷⁵ Ismerünk egy erre vonatkozó, a fejedelem által saját kezűleg írt fogalmazványt. TT 1887. 431–432. No. XX

⁷⁶ Erre utal például a kozák hetman I. Rákóczi Györgyhez 1648 november 17-én írott levele: „*Deinde sumus Illustrissimae Celsitudinis tuae amicissimi et ad obsequia omnia paratissimi*” EÉKH I. 6

testánsok is tartottak a kozákoktól, és a disszidensek nem voltak elég erősek ahhoz, hogy egy katolikus többségű országban protestáns uralkodót juttathassanak a trónra.

A lengyel trónért folytatott küzdelemmel párhuzamosan kibontakozott egy litván–moldvai–erdélyi szövetségi rendszer körvonala is. Vasile Lupu vajda, Radziwiłł apósa második, még szabad leányát Zsigmondnak ajánlotta. Terve az erdélyi udvarban kedvező fogadtatásra talált. Amikor Kemény János elindult a vajdával való tárgyalásra, az öreg fejedelem már haldoklott. I. Rákóczi György halála után már Lupunak sem volt olyan fontos a frigy, és az eljegyzés ügye hamarosan megfeneklett.⁷⁷

I. Rákóczi György 1648. október 11-én elhunyt,⁷⁸ és fia II. Rákóczi György követte a trónon. Végrendeletében uradalmait elosztotta két fia és felesége között. Az örökölhető két vármegye igazgatását Zsigmondnak hagyta, és feleségének komoly hatalmat adott a családi vagyon fölött.⁷⁹ Az ifjú György még atyja halála után sem szabadulhatott meg a vigyázó szemektől. A váltás viszonylag zökkenőmentesen zajlott le,⁸⁰ de nem elég gyorsan ahhoz, hogy az utódok meg tudják akadályozni János Kázmér lengyel királlyá választását (1648 november 17.). A lengyelországi politizálás rövid időre

⁷⁷ Kemény János főleg Luput hibáztatja a házasság meghiúsulásáért, de az erdélyi követség felelősségét sem tagadja: „*de midőn látására és azon dolognak tractájára az fejedelemasszony és Rákóczi Zsigmond béküldött volna, az dolgot megmásolá, causáltván benne, hogy az ő papjaik tilalmaznák, más valláson lévőknek ne adná; és hogy az leánynéző is igen alkalmatlanul viselte volna magát, kin is megkedvetlenedett; úgy is vala hogy elég hitván emberekre is bizatott vala...*” KEMÉNY, 1980. 302. A szóbanforgó rossz magaviseletű leánynézők: Boros János, Sebesi Miklós, és Horváth György. BINDER, 1996. 64., 69–70.; A Rákócziakkal szemben komoly ellenszenvet tápláló Georg Kraus egyenesen a meghiúsult házasságra magyarázza a moldvai háború kitörését. A leánykérést tévesen 1650-re, II. Rákóczi György uralkodására teszi. KRAUS, 1994. 197.

⁷⁸ II. Rákóczi György Borsod vármegyének küldött értesítései a halálózásról illetve a temetésről: Gyulafehérvár, október 12. illetve november 28. NAGY M., 1998. 181., 184.

⁷⁹ PÉTER, 2000. 20.; „*édesanyját bizony csak a félelem böcsülteti vala, hogy annak libera dispositioja vala minden javaiban...*” KEMÉNY, 1980. 305–306.

⁸⁰ Zsigmond azonnal sietett testvéri jóindulatáról biztosítani bátyját: „*Vestra dilectio, experta nostrum erga illustrissimam Dilectionem Vestram fraternum constantissimumque affectum intellegit...*” Rákóczi Zsigmond II. Rákóczi Györgynek 1648. október vége TT 1887. 434. No. XXIII.

háttérbe szorult a közvetlenebb gondok miatt. Miután apja tanácsadóitól megkapta az elengedhetetlen fejtágítást,⁸¹ azt tette, amit mindenki várt tőle, az átmeneti nyugalom kedvéért eltúrta a kincstár jövedelmeinek csorbítását, több, apja által és indított, nota-pert felfüggesztette, és számos, a rendekre sérelmes törvénycikkelyt megsemmisített. Ekkor sokaknak úgy tűnt, hogy a fiúból hiányzik atyja közismert fukarsága, és szigorúsága, reményeikben azonban később csalatkoztak.⁸²

II. Rákóczi György igyekezett a Habsburgoknak is kedvében járni, sietve visszaengedte uralmuk alá a csak apjának járó öt vármegyét. A törökkel több gondja akadt. A porta, elismerése fejében követelni kezdte rajta a felső-magyarországi megyék után járó, apja által jogtalanak ítélt, és három évig nem fizetett adót, összesen 15000 aranyat.⁸³ A fiatal fejedelem apja mulasztásából komoly

⁸¹ Pl. Kemény János 1648 október 23-i jelentése Jasiból II. Rákóczi György fejedelemnek. ÉKH, 8–9. Az Önéletírásban is említi: KEMÉNY, 1980. 309.

⁸² „Megtérte, hogy senkitől semmit nem fog elvenni, de azokat a birtokokat, amelyeket atyja másoktól erőszakkal eltulajdonított és neki, édestestvéreinek, Zsigmondnak, valamint anyjuknak adományozott, senkinek sem adta vissza, a jóban reménykedők nagy fájdalmára” BETHLEN J., 1993. 25. Ugyanebből a fejezetből úgy tűnik, hogy György már apja életében is igyekezett ajándékokkal saját oldalára állítani sokakat, és a kuporgató öreg fejedelemmel szemben ellentétet képezni.; Georg Kraus valószínűleg Bethlen Jánostól vette át az erre a momentumra vonatkozó részt, ám eredeti értelmét némileg elferdítette. Nála II. Rákóczi György már egyenesen birtokokat adományoz anyjának és öccsének. „Bár ez nem ragadta magához a nemesemberek javait, mint az apja, de azt, amit apja eltulajdonított, senkinek sem adta vissza, hanem anyjának és öccsének, Zsigmondnak adományozta. Azok pedig, akiknek még apja életében nagy adományokat ígért, üres kézzel távoztak.” KRAUS, 1994. 190. Kemény János úgy vélte, hogy a testvérek örökségük átvételekor apjuknak egy nem teljesen érvényes végrendeletére támaszkodtak, és ilyen módon őt magát és más erdélyi főurakat számos birtokkal megrövidítették. KEMÉNY, 1980. 303–304. Szilágyi meglehetősen álságos módon illeszti be Vécs megöröklését II. Rákóczi György életrajzába SZILÁGYI, 1891. 54.

⁸³ „De az 5000 aranyának megadása az országnak szabadságában, nekünk is pedig kötelességünkben járván, mi egyáltalában nem írhatjuk, mert nem is a mi személyunktől való adó [...] az régi adónál feljebb ne erőltessék az országot...” I. Rákóczi György 1647. eleje TMÁO III. 392. No. CCVII.; Az 1647-es év folyamán sorra érkeztek a budai pasa és a vezír fenyegető levelei (pl. TMÁO III. 394–395. No. CCIX., 395–397. No. CCX., 397–398. No. CCXI.) melyekben követelik az elmaradt adót. Szalánczi István jelentéseiből az ügy másik oldaláról értesülünk: BEKE – BARABÁS, 1888. 831–835.; A török mozgolódásáról: II. Rá-

pénzsűkébe került, és ez elvezetett a család történetének egyik legotrombább vitájához.⁸⁴

György az örökséggel kapcsolatos megalázó vádaskodások kíséretében nyolcezer aranyat kért kölcsön-örökbe anyjától, és világosan kiderül, hogy anyját és Zsigmondot egy kalap alá veszi.⁸⁵ Lorántffy Zsuzsanna felháborodva utasítja vissza fia vádjait, és nem kevésbé durva hangnemben megtagadja a tekintélyes summa hitelezését: „Azért nem neheztelek, hogy kérsz, de a miket felhánysz, hogy az én istenben elnyúgott uram, csak nekem, az öcsédnek hagyott, s te csak puszta ládákat látsz és tárházat. Én nem tudom, magad tudod, hová lött, én nem nyúltam hozzá, halála után semmijéhez, a mit költöttél szegény uram eltakarítására avval nem igen fogytál.”⁸⁶ Zsigmondnak Bisterfeld, fő bizalmasa azt tanácsolja, hogy próbáljon közvetíteni. A viszálykodás háttérében egyes udvaroncok felbujtását sejtí. Az anyagi eredetű vita mellett a trónutódlás kérdése is felbukkan. Ha György meghal, vajon ki lesz az utódja, Zsigmond vagy a kis Ferenc? A herceget hirtelenjében meg is szállja a Lélek, és igyekszik közbenjárni anyjánál öccse érdekében.⁸⁷ A közvetítés végül sikerrel jár,⁸⁸ György megkapja a kért összeget, de Lorántffy Zsuzsanna alig enyhül irányában. Feladva fia feletti szívós gyám-

kóczy György fejedelem levele Borsod megyének. Gyulafehérvár, 1648. október 27. NAGY M., 1998. 182.

⁸⁴ A legrészletesebben, de a viszály okainak részletes kifejtése nélkül Bisterfeld tudósít minket Zsigmondnak küldött jelentésszerű leveleiben. Az egykori tanítómester arra kéri Zsigmondot, hogy csillapítsa anyja és György viszályát. TT 1887. 655–656. No. LXI., 656–658. No. LXII., 672. No. LXXIV., 675. No. LXXIX.; TT 1890. 229–30. No. CXIV.

⁸⁵ Kemény János az ellentét mögött az anyós és a feleség felbujtását gyanítja, talán nem is igazságtalanul. Ha lehetett valakinek oka bosszút állni Lorántffy Zsuzsannán, az Báthory Zsófia volt. KEMÉNY, 1980. 305.

⁸⁶ Lorántffy Zsuzsanna II. Rákóczi Györgynek, Szombatfalva, 1649. április 30. MHHD XXIV. 405. A fejedelem levelét nem ismerjük, csak anyja válaszevelelől tudunk következtetni tartalmára. Ha túlzott is György, vádjában volt némi igazság. Apja háborúi a kincstárat erősen kiürítették, és a birtokoknak a végrendeletben eszközölt megosztása nem kedvezett az új fejedelem rajtjának.

⁸⁷ „bátyám uramhoz ilyen nagy szükségében segítséggel kegyelmességgel legyen.” Rákóczi Zsigmond Lorántffy Zsuzsannának, Szék, 1649. április 27. MHHD XXIV. 404. Zsigmond megnyilvánulása őszintének tűnik, és átgondoltnak, valószínűleg felismerte a fejedelmi hatalom apja végrendelete miatti gyengeségét.

⁸⁸ SZILÁGYI, 1891. 53.

kodását 1649 júniusában elhagyja Erdélyt és ezentúl lényegesen több időt töltött magyarországi uradalmain.⁸⁹

II. Rákóczi György uralkodását a hivatalnokgárda részleges cseréjével kezdte. Az időközben elhalálozott, vagy általa kiöregedettnek ítélt tanácsurak helyére saját ifjú kegyenceit ültette. A változásról Kemény János is megemlékezik – természetesen negatív előjellel. A fejedelem igyekezett volna öccsét Erdélyben tartani. Talán hogy önállóságát csökkentse:⁹⁰ felkínálta neki a váradi főkapitányságot.⁹¹ Zsigmond nem fogadta el a tisztséget, már csak azért sem, mert birtokainak legnagyobb tömbje a királyi Magyarországon volt, melyeket kényelmetlen lett volna Váradról irányítani.

György tovább folytatta a már apja által elkezdett lengyel politikát. János Kázmér megválasztása után Hmelynickij újabb ajánlattal jelentkezett. A kozákság királyi címmel kecsegtette a fejedelmet, vagy Zsigmondot.⁹² Hogy pontosan mi rejlett az ajánlat háttérében, nem tudhatjuk biztosan. Önálló kozák állam a követjárás időpontjában és később sem létezett, s kétséges, hogy Bogdan Hmelynickij valós hatalmat akart adni egy idegenből jött kezébe. 1649-es komolytalan ajánlatuk a lengyel királyi címre is vonatkozhatott, amennyiben a kozákok, és szövetségeseik Lengyelországot hatalmukba kerítik. Az erdélyi fejedelemmel való kapcsolattartás végső célja mindössze annyi volt, hogy a lengyel királyt félelemben tartásuk⁹³ – fegyverül szolgált az üres lengyel ígéreték ellen. Nem sok-

⁸⁹ SZALÁRDI, 1980. 306. Már ekkor teljes gőzzel fia kiházasításán fáradozik.; Lorántffy Zsuzsannával sok könyvet hoz magával Patakra Gyulafehérvárról. MONOK, 1996. 20.

⁹⁰ Etre enged következtetni Kemény egy elejtett megjegyzése is: „*az öccsével hatalmas nagy simultas vala köztük.*” KEMÉNY, 1980. 306.

⁹¹ „*És noha mind fejedelem, s mind az urak eléggé volnának rajta, hogy Rákóczi Zsgmondot az országba behívatnák, s az haza szolgálatjára megmaraszthatnák a váradi főkapitánysággal.*” SZALÁRDI, 1980. 307. Ugyanerről szól Bisterfeld is egyik levelében. A vélemény nyilvánító a fejedelem: „*Ideo doluisse, quod Sigismundus resignarit comitatum Siciliae vel postmodum non susceperit, aut adhuc non suscipiat capitaneatum Varadiensem...*” Ezután arra kéri, hogy legalább a váradi kapitányságot, akár névlegesen is, de vállalja el Zsigmond. Bisterfeld levele Rákóczi Zsigmondnak, Gyulafehérvár 1649. augusztus 10. TT 1887. 655–666. No. LXI.; SZILÁGYI, 1891. 56.

⁹² SZILÁGYI, 1886. 99.

⁹³ GEBEL, 2001. 24–25.

kal később – 1649 májusának elején – a lengyel király is követet küldött Erdélybe, Wielopolski Jan személyében, aki segítséget kért a kozákok ellen, és titokban állítólag mind Zsigmondot, mind Györgyöt megkínálta a lengyel koronával: „külön beszélvén az öregbikkel annak elméjét hízelkedéssel növeli vala, hogy tudniillik nékiek olyan király kellene, mint az ifjú fejedelem, familiáris, kevélység nélkül való, martialis humorú sat. Külön pedig az öccsének, Rákóczi Zsigmondnak, azt mondja vala, hogy az lengyel nemzetnél ő volna kedvességben, mint kinek elméjének, eloquentiájának, tudosságának és józan életének, s egyéb sok virtusinak nagy híre volna közöttük: ellenben pedig, hogy az bátyjának részeges és csekély elméjű s közönséges paraszti humorú nevezeti volna sat..”⁹⁴ Ha nem is száz százalékosan megbízható Kemény János tudósítása, rávilágít arra, hogy a kortársak tisztában voltak a fejedelem és öccse közti békétlenséggel, és megmutatja, hogy milyen vádakkal illette Györgyöt Zsigmond pártja, és fordítva. Minden békétlenség ellenére a testvérek a lengyel-kozák kérdésben meglehetősen összhangban léptek fel. Mindkét követ semleges válasszal tért vissza megbízójához. Zsigmond votumában pontról pontra kifejti, hogy mely érvek tántorítják el a kockázatvállalástól,⁹⁵ Györgyöt pedig ekkor még uralma megszilárdítása foglalkoztatta, és szóba sem került, hogy kimenjen a kozákokhoz. 1649 augusztusában a kozákság, csupán tatár szövetségesei segítségével, döntő ütközetet nyert Zborównál. Hmelnickij számolva a körülményekkel békét kötött a lengyelekkel, és tovább folytatta diplomáciai tapogatózását Erdély irányában. Követe, Pavel Tyetyerja novemberben megérkezett, hosszas tárgyalásokat folytatott, de Hmelnickij most sem kapott egyértelmű választ.⁹⁶ A lengyel disszidensek kétértelmű magatartása még kevésbé bátorította

⁹⁴ KEMÉNY, 1980. 308. Wielopolskit II. Rákóczi György derekasan várakoztatta. A mellé adott kísérők szándékosan kerülőutakra vitték. Wielopolski Zsigmondtól akarta kieszközölni odüsszeuszi bolyongásának végétét. TT 1887. 452–453. No. XLV.

⁹⁵ Rákóczi Zsigmond *votuma* a kozák hetman által tett ajánlatok ügyében, 1649. november vége EÉKH I. 57–60.

⁹⁶ II. Rákóczi György Zsigmondra bízta a döntést, ha menni akar mehet. mond megfontoltsága mit sem csökkent 1650 elején írt új votumában EÉKH I. 87–89.

cselekvésre a Rákócziakat.⁹⁷ A töröknek fizetendő adó ügye is elintézetlenül fenyegette az uralkodót. Bár a Hmelnyickijvel való kapcsolat fennmaradt, soha többé ilyen konkrétan nem jelentkezett a kozákokhoz való kiutazás, a háborúba való fegyveres bekapcsolódás terve.⁹⁸ A román fejedelemségek, a lengyel királyság, a Porta, a Habsburgok, a kozákok, a tatárok, és Erdély képezte diplomáciai rendszerben a fejedelem sokáig nem kockáztatott, és bölcsen tette.

A fejedelmi politika másik fő iránya a királyi Magyarországra vezetett, és ennek a politikának – ellentét ide, ellentét oda – legfőbb közvetítője a Patakon sokat tartózkodó Zsigmond és Lorántffy Zsuzsanna volt. Az 1649-es magyar országgyűlésen részben az erdélyi fejedelemség követői segítették hozzá a toleráns katolikus Pálffy Pált a nádori cím elnyeréséhez.⁹⁹ 1650–1651 táján a nádor vezetésével létrejött Magyarországon egy erőteljes főúri ellenzék,¹⁰⁰ amely a fejedelemségben látta a magyar rendi jogok legfőbb támaszát.¹⁰¹ Először Pálffy vette fel a kapcsolatot a Rákócziakkal, majd az ő révén a szervezkedésbe került Zrínyi Miklós, Batthyány Ádám, Forgách Ádám, és Esterházy László is. Zrínyi Miklósnak a későbbiekben különösen fontos szerepe lett a mozgalomban.

⁹⁷ EÉKH I. 28.

⁹⁸ 1651 elején Hmelnyickij még tett egy komolyabb kísérletet a fejedelemmel, de igen nehezen teljesíthető feltételeket támasztott, és a terv megint zsákutcába jutott. SZILÁGYI, 1891. 66.; BINDER, 1996. 65–66.; EOE XI. 136–138.

⁹⁹ PÉTER, 1972. 655.

¹⁰⁰ KLANICZAY, 1964, 356–57. Péter Katalin a szervezkedés egyedüli támogatójának, értelmi szerzőjének Zsigmondot tartja. Nézete szerint a fejedelem közömbös Zsigmond magyarországi politikája iránt. PÉTER, 1972. 655–656. György ilyen sötét beállítást túlzásnak tartom. Zsigmond pataki politizálása egyáltalán nem volt független a fejedelemségtől, már csak a családi kapcsolat miatt sem.; Pálffy Pál egy Zsigmondnak írt levelében nyíltan ki is mondja hogy az országgyűlésen a Rákócziak érdekében munkálkodott. TT 1887. 461–462. No. LVIII.

¹⁰¹ II. Rákóczi György 1650 elején kezdett rádöbbenni, hogy az új nádor mennyire hasznos számukra. „*Palatinus uram felől ha mit ért, vagy Forgács uram felől, kegyelmed tudósítson, kire vigyázásunk leszen; nem lehetetlenség, ha palatinus uram szívvvel jó akarónk, isten éltesse.*” II. Rákóczi György Rákóczi Zsigmondnak, Segesvár, 1650. január 30. MHHD XXIV. 415. A levél egyben jó példája annak a közvetítő szerepnek is, melyet Zsigmond ellátott Erdély és a főúri ellenzék közt.

Zrínyi Miklós és I. Rákóczi György viszonya a XVII. század kutatásának egyik sarkalatos pontja volt az utóbbi évtizedekben. A Klaniczay Tibor által klasszikusan megfogalmazott, és később általánosan elfogadott nézet szerint, 1651 fordulópontot jelentett Zrínyi gondolkodásmódjában, ekkor cserélte fel a török elleni küzdelem gondolatát, a Habsburgokkal szembeni fellépésre.¹⁰² Klaniczay szerint a nagy tollnok és hadvezér nemzeti királyságot akart létrehozni, és ennek vezetésére II. Rákóczi Györgyöt kérte volna fel. Az elmélet axiómává vált, és sokan sok irányba fejlesztették tovább. Az egyik legérdekesebb gondolatmenet Péter Katalin vázolta fel, aki szerint a Zrínyi vezette főúri szervezkedés a töröknek való meghódolással szerette volna létrehozni Erdély és a királyi Magyarország perszónálunióját.¹⁰³ Mindezen elméleteknek közös jellemzője volt,¹⁰⁴ hogy nagymértékben támaszkodtak Zrínyi ún. nádori emlékiratára. A nádori emlékirat eredete azonban egyre kétségesebb. R. Várkonyi Ágnes egy nemrég megjelent tanulmányában meggyőző érveket sorakoztatott fel a mű hitelessége ellen.¹⁰⁵ A kutatás újabb eredményeire támaszkodva azt mondhatjuk, hogy Zrínyi és az elégedetlenek tényleg számítottak a fejedelem segítségére, de a rendi jogokért való, és a török elleni küzdelmet az esetek túlnyomó többségében Habsburg birodalmon belül képzelték el. A bán valóban nagy szerepet szánt Rákóczinak, de valószínűleg mint lengyel, és nem mint magyar királynak, a török, és nem a Habsburgok ellen.¹⁰⁶

Rákóczi Zsigmond és anyja sok történész által megénekelt egyetértésben irányította pataki udvarát.¹⁰⁷ Hol finoman, hol erő-

¹⁰² KLANICZAY, 1964. 362.

¹⁰³ PÉTER, 1972. 665.

¹⁰⁴ Zrínyi politikai elképzeléseiről még ma is folyik a vita. A régebben általános nézet, a Klaniczay monográfiára való hivatkozással még ma is fel-felbukkan. pl. CSILLAG, 2000. 99.

¹⁰⁵ R. VÁRKONYI, 2000. 312–314. A szöveg beható elemzése nyomán arra a következtetésre jutott, hogy az emlékirat talán Thaly Kálmán keze munkája.

¹⁰⁶ R. VÁRKONYI, 2000. 306.

¹⁰⁷ Péter Katalin szerint „Lorántffy Zsuzsanna nem telepedett rá sem érzelmileg, sem a politika terén Rákóczi Zsigmondra.” PÉTER, 2000. 21. Ebben véleményem szerint nem lehetünk biztosak. még a politika esetében sem. Hiszen aki pénzügyekkel foglalkozik, egyházpolitikával, és megszervezi fia házasságát, attól nem lehet teljesen idegen a politika. (Különösen a politikának az egyházi

szakot is alkalmazva támogatták a puritánokat és a presbitérium híveit az egyházi hierarchia elleni küzdelmeikben. A zempléni és abaúj-tornai egyházmegyében például sikertelenül próbálták bevezetni a presbitériumokat. A máshol üldözött újtó papok most hűen követték az anyát és fiát Magyarországra. (György – talán már csak emiatt is – az ortodox, episzkopális reformátusokat támogatta¹⁰⁸) 1649-ben újra Tolnai Dali János lett a pataki iskola rektora,¹⁰⁹ aki kieszközölte hogy 1650-ben a nemzetközi hírvélemény morva tudós, Joannes Amos Comenius is meghívást kapjon Sárospatakra. 1651-ben Medgyesi Pál is visszatért Nagybányáról patrónusaihoz.¹¹⁰ Zsigmond igyekezett fejleszteni a pataki könyvtárat, feléleszteni a nyomdát,¹¹¹ támogatta Comenius iskolai reformjait és Medgyesi polémikus műveinek kiadását.¹¹² Ezen munkák közül talán a legfontosabb a még 1650-ben Bártfán napvilágot látott *Dialogus politico-ecclesiasticus*, mely a szatmárnémeti zsinat végzéseivel,¹¹³

kérdésekkel érintkező területe.)

¹⁰⁸ Zoványi Jenő szerint a fejedelemnek ebben a döntésében szerepet játszott az angliai események radikalizálódása is. ZOVÁNYI, 1911. 186., POKOLY, 1904. 215.; Egy másik fontos indítéka az lehetett, hogy míg egy centralizált egyház a hatalom támasza, addig egy decentralizált felekezet sokszor a hatalmi központ utasításaival szemben cselekszik.

¹⁰⁹ SZILÁGYI, 1872. 40.

¹¹⁰ Medgyesi 1649 nyaráig a fejedelem udvari papjaként szolgált. Báthory Zsófiával való nézeteltérése miatt ekkor az özvegy fejedelemasszony és Zsigmond kizárólagos szolgálatába áll. 1650 nyarán, a *Dialogus* kiadása után elbúcsúzik gazdájától. Nagybányán lesz lelkész, ahol egy évig marad, majd 1651-ben visszatér pártfogóihoz. ZOVÁNYI, 1911. 248., 257–258.; Medgyesi 1650 július 5-én Gyulafehérvárott írt búcsúzólevele Rákóczi Zsigmondnak: SZILÁGYI, 1890. 148.

¹¹¹ 1600 körül elkészült Rákóczi Zsigmond könyveinek jegyzéke, ez töredékesen bár, de ránk maradt. Megtalálható: MONOK, 1996. 30–168. A szerző ehhez a listához további olyan könyveket csatolt, melyek bizonyíthatóan vagy vélhetőleg Zsigmond tulajdonában voltak. Medgyesi Pálnak 1649-ben a nyomda felújítására tett javaslatai: SZILÁGYI, 1876–1877. (1876) 320.

¹¹² SZILÁGYI, 1886. 128–130.

¹¹³ A szatmárnémeti nemzet zsinatról POKOLY, 1904. 183–194. A zsinat végzései és a kánonok – Geleji Katona Imre erdélyi püspök lavírozásának köszönhetően – elvben helyeselték a presbitérium intézményét, ha nem is tartották időszerűnek a változtatást. A reform lehetőségét II. Rákóczi György vágta el hosszú időre, mikor a maga igen ortodox szájízének megfelelően módosította 1649-ben a kánonokat. ZOVÁNYI, 1911. 186–187.; POKOLY, 1904. 217–219.

és a köntörfalazó Geleji-féle kánonokkal vitatkozva próbálta bizonyítani a presbitériumok igazát és megvalósíthatóságát.¹¹⁴ Györgyöt a könyv annyira felháborította – apjára és Geleji Katona István egykori református püspökre vonatkozó becsmérő megjegyzéseket vélt belőle kiolvasni – hogy megtiltotta Váradon való kötetését.¹¹⁵ Medgyesi munkája és személye hosszú időre nemkívánatossá vált Erdélyben,¹¹⁶ az eset pedig tovább rontotta Sárospatak és Gyulafehérvár amúgy sem túl rózsás viszonyát. Zsigmondnak és anyjának ráadásul a reformer lelkészek között időről időre kiújuló vitákban is igazságot kellett tennie.¹¹⁷

Lorántffy Zsuzsánna egyik legfőbb gondja, kedvenc, és soha engedetlené nem vált fiának kiházásítása volt.¹¹⁸ A tervezett házasság egyértelműen arra irányult, hogy megerősödjön a nyugati protestáns államokkal fenntartott kapcsolat, katolikus menyasszony elképzelhetetlen lett volna. A házasságszerzés legfőbb generálisa-ként Zsigmond régi tanára, a bátyjával való kapcsolattartás fontos láncszeme, Bisterfeld működött. Több német protestáns fejedelem lánya szóba került, de végül Pfalzi Henriettára, Pfalzi Frigyes egykori cseh király leányára esett a választás.¹¹⁹

¹¹⁴ RMNY III. No. 2309.; A könyvről: CSÁSZÁR, 1911. 69–74; ZOVÁNYI, 1911. 248–254.

¹¹⁵ „*Meggyesi uram könyve kibocsátása vagy írása nekiünk hirünk nélkül könyvek kibocsátása, a végre parancsoltuk Váraddá, ott be ne kössék, az hol nyomtaták, köttesse ott is be ő kegme; nem tilalmas Erdélyben olvasása, ha ki akarja, bánjuk az praefatiójában ő kegme másokat mocskol, holtakat is, sőt még idvezült urunk is benne van homályosan, az hol, azt írja ő kegme, nagy rendek is mások izgatásábúl akadált szerzetek...*” II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1650. május 22. SZILÁGYI, 1890. 149.

¹¹⁶ SZILÁGYI, 1886. 130.

¹¹⁷ Comenius és Tolnai Dali János, az előző rektor nagyon hamar összekaptak az iskolai reformok mikéntjén. Medgyesi és Comenius konfliktusára sem kellett sokáig várni, már 1651 elején arról panaszkodik Medgyesi, hogy Comenius kis munkát adott ki a presbiteri rendszer ellen. CSÁSZÁR, 1911. 78.; SZILÁGYI 1886. 140–141.; Medgyesi Pál Comeniuszt bepanaszoló levele Rákóczi Zsigmondnak. Nagybánya, 1651. március. 22. SZILÁGYI 1876–77. (1877) 3–4.

¹¹⁸ „*Melly, hogy mind azon Rákóczi-háznak már annyival az egész kereszténységben való nagyra nevedésével, mind méltóságban, s mind keresztyén vallásokhoz képest hasonló és illendő familiából lehetne, most is az édes anyja minden elmékedését azon forgatja vala.*” SZALÁRDI, 1980. 310.

¹¹⁹ Az eljegyzést természetesen megelőzi az elengedhetetlen portrécsere. TT 1888.

1651. június 26-án, Patakon, számos magas rangú követ jelenlétében, de a fejedelem kínos távollétében,¹²⁰ fényes külsőségek közt meg is kötötték a házasság.¹²¹ Minden adott volt a további fényes diplomáciai pályához. Neves európai protestáns dinasztiából származó feleségével oldalán Zsigmond immáron európai léptékű politizálásba foghatott volna. Új menyével Lorántffy Zsuzsanna is elégedett volt.¹²² Úgy tűnik Zsigmond is megszerette élete politikai megfontolások alapján kiválasztott párját. Nem élvezhették azonban sokáig egymás társaságát, és a diplomáciai esélyek is elúsztak, mert Henrietta hamarosan megbetegedett,¹²³ és szeptember 28-ra elvitte a himlő.¹²⁴ Zsigmondot mind érzelmi,¹²⁵ mind politikai értelemben nagyon elszomorította a haláleset, eltemette feleségét, majd anyjával Erdélybe indult. Bizonytalan, hogy milyen tervei voltak, úgy tűnik, a február 8-ra kitűzött országgyűlésen el akarta fogadni a bátyja által ismét felkínált váradi főkapitányságot. Fogarason rajta

288–289. No. CII.; A házassági megállapodásban a kor szokása szerint minden anyagi részlet kínos pontossággal leírásra került. TT 1890. 597–602. No. CLXIX.

¹²⁰ Rákóczi Zsigmond levele II. Rákóczi Györgynek, Patak, 1651. május 2. MHHD XXIV. 430. Színleg nem annyira dühös, mint inkább lemondó bátyja távollétével kapcsolatban.

¹²¹ RMNY II. No. 2369. ; SZILÁGYI, 1886. 157–160. Megmaradt a Bakos Gábornak, a Rákócziak régi hívének Lorántffytól küldött esküvői meghívó a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában. Említésre méltó, hogy itt szemben a Thaly által közölt Dániel Jánosnak küldött meghívóval, június 27-t tüntetik fel a menyegző időpontjaként. Nem tudom, melyik adat a későbbi. DIENES, 1999. 89.; A Pfalzi Henriettáért induló követség egyik fiatal tagja, Hídvégi Nemes János, naplójában részletesen leírta mind az utazást, mind a lakodalmat. TT 1902. 231–238.

¹²² Ebből a szempontból a frigy, ahogy azt a történészek is hangsúlyozzák, plasztikus ellentéte volt a Báthory Zsófia-féle házasságnak. „*minden tehetségével azon igyekező volna, semmi héjja nem lőtt vala, hogy a méltóságos, nagy jóreménységá úr, Rákóczi Zsigmond maga is kedves és kellemes lelkinyugodalmára való házastársra, s az öreg fejedelemasszony is kedve szerint való leányára nem talált volna.*” SZALÁRDI, 1980. 256.

¹²³ TT 1891. 210. No. CCLVI.

¹²⁴ Georg Krausnál Henrietta halála isten büntetése Vasile Lupu megcsalátása, az elmaradt házasság miatt. KRAUS, 1994. 198.; Henrietta anyjának levele Lorántffy Zsuzsannának TT 1882. 797.

¹²⁵ TT 1880. 223–224.

is kiütközött a himlő, és február 4-én többhetes betegeskedés után elhalálozott.¹²⁶

Ezzel a himlőjárvánnyal, mely a fejedelmet is majdnem elvitte, ért véget Zsigmond és György közös története.

Vázlatosan, csak a vizsgálódásunk szempontjából fontos eseményekre kitérve áttekintettem a két fivér életpályáját egészen 1652 februárjáig, Zsigmond haláláig. Nem lehet már tovább halogatni a kérdést. Milyen tanulságot tudunk leszűrni az imént felsorakoztatott adatokból? Lehetőségeim szerint végigmustráltam a két Rákóczi életpályáját, a két embert, az idejekorán elhunyt tehetséges diplomatát, Zsigmondot, és a meggondolatlan döntéséről elhíresült, Erdélyre nagy veszedelmet hozó Györgyöt. Amennyire elfelejtették az egyiket, annyit hibáztatták a másikat lengyelországi hadjáratáért.¹²⁷ Ha értékelnünk kell kettejük pályáját szükségszerűen a szubjektivitás ingoványos talajára tévedünk. A szubjektivitás ebben az esetben hiba, ám történeti életrajznál bizonyos mértékig kikerülhetetlen.

Vajon születéstől Zsigmond volt a tehetségesebb, vagy csak a gondosabb törődés révén lett azzá? Vajon tényleg alkalmasabb lett volna-e uralkodónak, mint György? Megválaszolhatatlan, de érdekes kérdés. Bizonyos, hogy Zsigmond volt a kedvenc, de nem tudjuk, hogy mikor kezdődött a kivételezés. II. Rákóczi György félre-siklásában annak is szerepe lehetett, hogy elsőszülöttként súlyosabb teher nehezedett rá, míg Zsigmond nyugodtabb körülmények közt haladhatott előre, s még tisztséget viselve is jóval nagyobb mozgásteret kapott.

Sok adat arra utal, hogy Zsigmond ekkor is, később is igyekezett tapintatosan enyhíteni Györgynek a szülői kivételezés és más okok miatti sértődését, de gyakran nem járt sikerrel, és a haragból bizony neki is kijutott.

¹²⁶ SZALÁRDI, 1980. 342., KRAUS, 1994. 199. Egy gyászjelentés (gyászszertartás 1652. április 28.): SZILÁGYI, 1872. 65. No. XIX.; Báthory Kristóf könyvbejegyzése a temetésről: TT 1882. 396.; Gyászversek Zsigmond halálára: RMNY III. No. 2435.; Temetési beszédek: RMNY III. No. 2486. és No. 2502.; TT 1902. 239.

¹²⁷ „még apjaura, I. György életében, szegény Erdély nagy szerencsétlenségére és romlására fejedelemmé választották...” A szászok ellenszenve tovább erősíti a fejedelemtől kialakult kedvezőtlen képet. KRAUS 1994. 160.

Györgyöt apja egészen kis korától utódjának szánta, és a felé fordított figyelem mindig erős szigorral és ellenőrzéssel párosult. Láthattuk, hogy az apa milyen túlzó óvatossággal ültette utódját a váradi főkapitányi székbe. Látjuk, és nem lehetünk bizonyosak abban, hogy György valóban alkalmatlan lett volna az önálló döntéshozatalra. Minden lépését instrukciók, és a felelősséget előtérbe állító apai szónoklatok kísérték. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a felelőség elől gyakran a mulatozásba szökött. Fejedelemmé választása bármilyen szerencsés lépés volt politikailag, nevelési szempontból hibának tűnik, pusztán az utódlás biztonságát szolgálta, és nem György uralkodóvá képzését. Címet kapott, ám hatáskört, döntési szabadságot nem. A cím és a valós helyzet közti szakadék feszültséget teremtett, és megmérgezte Györgynek testvérelével és apjával való addig sem felhőtlen viszonyát. A feszültséget minden bizonnyal tovább növelte a Báthory Zsófia áttérése körüli perpatvar.

I. Rákóczi György halála az idősebb fiú számára egyben a terhes atyai gyámság alóli szabadulást is jelentette, címét végre hatalomra, tettekre válthatta. Uralkodása első néhány évében nem szerepelt rosszul, és a nagy anyagi vitától eltekintve, részben Zsigmond empátiájának köszönhetően, anyjával és öccsével is sikerült kiegyensúlyozott viszonyt teremtenie. Politikai együttműködésük, ha nem is volt zökkenőmentes, de Zsigmond elhunytáig mindenképpen működött. Testvére halálával, egy újabb komoly fék tűnt el. Számára ekkor jött el igazán a nagy tettek ideje. A havasalföldi fejedelemmel szövetségben sikerrel avatkozott be Moldvában, híre és becsvágya nőttön-nőtt.

Bár György apjával annak életében gyakran szemben állt, mégis az ő terveinek lett folytatója. Sajnos az atyai megfontoltság és a régi tanácsadói gárda nélkül fogott neki megvalósításuknak. (Kétségeink is támadhatnak, hiszen a későbbi események ismeretében ítéljük meg egész uralkodását.) II. Rákóczi György elhamarkodottsága talán apja túlzott szigorának volt köszönhető. Sokáig minden döntési lehetőségtől megfosztva, nem is válhatott mássá, mint I. Rákóczi György terveinek gyatra kivitelezőjévé, apja árnyékává. Egy példászerűen hűvös és tehetséges öcs mellett¹²⁸ nem választhatott mást,

¹²⁸ „Der Jüngere ist ein wackerer, frostiger, junger Her, geschickt, ziemlich
92

mint a meggondolatlanságot, a túlzott határozottságot. Talán másként is alakulhatott volna sorsa, ha nem ő az idősebb, de akárhogy is nézzük, szerencsétlenségére ő született előbb, és személyes szerencsétlensége Erdély romlására vált.

gelehrt, annemblich in Conversation, von guten Qualitäten.” Neumann András bécsi követ jelentése Frigyes Vilmos brandenburgi választónak. 1651. január 18. TT 1880. 369.

Kiadatlan források

- MOL** Magyar Országos Levéltár, Budapest
E 211 Lymbus 71. cs. fol. 104–105. é. n. I. Rákóczi György atyai jó tanácsai fiának, II. Györgynek, 1642–1643 körül

Kiadott források

BEKE – BARABÁS

- 1888** *I. Rákóczy György és a Porta - levelek és okiratok.* szerk.: BEKE Antal és BARABÁS Samu. Budapest, MTA, 1888.

BETHLEN J.

- 1993** BETHLEN János: *Erdély története 1629-1673.* Kiad.: Jankovics József. Ford.: P. Vásárhelyi Judit. Balassi, Budapest, 1993.

BETHLEN M.

- 1980** BETHLEN Miklós: Élete leírása magától. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, szerk.: V. WINDISCH Éva. Budapest, Szépirodalmi, 1980. 399-981.

DIENES

- 1999** *Rákóczi iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában 1607-1710*, Szerk.: DIENES Dénes. Sárospatak, 1999. (*Acta Patakina I.*)

DRASKOVICH

- 1979** DRASKOVICH János: A Fejedelmek órájának második könyve. (fordítás Guevara eredetileg spanyol nyelven írt *Horologium Principum*ának latin fordításából) In: *Magyar gondolkodók 17. század.* Szerk.: TARNÓC Márton. Budapest, Szépirodalmi, 1979. 23-49.

EÉKH I.

- Erdély és az északkeleti háború - levelek és okirat-*

ok. 1. köt., Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Budapest, MTA, 1890.

EOE IX–XI

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Budapest, MTA. 9. köt. 1883. 10. köt. 1884. 11. köt. 1886. (*Monumenta Hungarie Historica II/b*)

ETA IV.

HALLER Gábor *naplója 1630–1644.* In: Erdélyi Történelmi Adatok. 4. köt. Szerk.: SZABÓ Károly. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1862.

FONT

1989

Teleki Pál külföldi tanulmányútja - Levelek, számadások, iratok 1695–1700. Szerk.: FONT Zsuzsa, Szeged, 1989. (*Fontes rerum scholasticarum III.*)

KEMÉNY

1980

Kemény János *Önéletírása.* In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei.* Szerk.: V. WINDISCH Éva. Budapest, Szépirodalmi, 1980. 11–393.

KONCZ

1900

I. Rákóczi György naplója. szerk.: KONCZ József. In: *Erdélyi Múzeum* 17 (1900) 8. sz. 466–472. 9. sz. 524–528.

KRAUS

1994

KRAUS, Georg: *Erdélyi Krónika 1608–65.* Ford., kiad. VOGEL Sándor. Budapest, Ómagyar Kultúra Baráti Társaság, 1994.

MAKKAI

1954

I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Szerk.: MAKKAI László. Budapest, Akadémiai, 1954.

MONOK – GÖMÖRI

1989

MONOK István és GÖMÖRI György: Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez. In: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, VI. Budapest, 1989. 193–207.

MHHD XXIV.

A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése.
szerk.: SZILÁGYI Sándor. Budapest, MTA, 1875.
(*Monumenta Hungariae Historica - Diplomataria*
XXIV.)

NAGY M.
1998

I. Rákóczi György és Borsod vármegye 1644–48.
Szerk.: NAGY Magdolna. Miskolc, Borsod-Abaúj-
Zemplén Megyei Levéltár, 1998. (*Borsod-Abaúj-
Zemplén Megyei Levéltári Füzetek* 36.)

RÁKÓCZI
1979

RÁKÓCZI György: „Fejedelmi parainesis” In: *Ma-
gyar Gondolkodók 17. század.* Szerk.: TARNÓC
Márton. Budapest, Szépirodalmi, 1979. 133-137.

SZALÁRDI
1980

SZALÁRDI János *siralmas magyar krónikája.*
Szerk.: Szakály Ferenc. Budapest. Magyar Helikon,
1980.

SZELESTEI
1988

Batthyány Kristóf európai utazása 1657-58. Szerk.:
SZELESTEI N. László. Szeged, JATE BTK, 1988.
(*Peregrinatio Hungarorum* 2.)

SZEPESI
1979

SZEPSI KOROTZ György: Királyi ajándék In: *Ma-
gyar gondolkodók – 17. század.* Szerk.: TARNÓC
Márton, Budapest, Szépirodalmi, 1979. 50-68.

SZILÁGYI
1870

Rákóczi és Pázmány. szerk.: SZILÁGYI Sándor,
Pest, Pfeifer Ferdinánd sajátja, 1870.

1875

*I. Rákóczy György fejedelem levelezése Tolnai
István sárospataki pappal.* Szerk.: SZILÁGYI Sándor.
In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1875. c.
617-619., 650., 747-749., 776-778., 802-805.,
869-872., 905-906., 932-935., 968., 972.,
1064-1065., 1095-1097., 1123-1125., 1191- 1192.,
1220-1224., 1348-1350., 1384-88., 1442-1447.,
1485-1486., 1514-1515. (c = columna)

1876–77

Medgyesi Pál levelei. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. In:
Erdélyi Protestáns Közlöny, 1876. 306–309. (51.

sz.), 320–322. (52. sz.); 1877. 3–4. (1. sz), 17–18. (2. sz), 29–30. (3. sz.)

1885 *A linzi béke okirattára.* Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Budapest, MTA, 1885.

1890 Medgyesi Pál életéhez. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. In: *Protestáns Szemle* 2 (1890) 1–4. sz. 146–154.

TMÁO III.

Török-magyarkori államokmánytár. 3. köt. Szerk.: SZILÁGYI Áron és SZILÁGYI Sándor, Pest, 1870. (Török-magyarkori történelmi emlékek V.)

TÓTH

1994 *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707).* Szerk.: TÓTH István György. Róma - Budapest, 1994. (*Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes* 1.)

TT

Történelmi Tár - Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. szerk.: SZILÁGYI Sándor. 1887. 417–462., 653–684.; 1888. 104–119., 285–300.; 1890. 229–260., 424–636.; 1891. 75–108., 209–236. - *Regesták a külföldi levéltárakból Brandenburgi Katalin és a Rákóczyak történetéhez I-II.* Szerk.: MARCZALI Henrik. 1880. 132–155., 356–376. - *Nádasdy és Wesselényi leveleiből a XVII. század közepén.* Szerk.: báró MEDNYÁNSZKY Jónás. 1880. 209–233. - *Eperjes város levéltárából.* Szerk.: LASZTÓKAY László. 1882. 605–607., 795–797. - *Régi könyvfeljegyzések.* Szerk.: KONCZ József. 1882. 395–400. - *Hídvégi Nemes János naplója 1651–1686 I.* Szerk.: TÓTH Ernő 1902. 231–263.

Irodalomjegyzék

ADATTÁR I.

ADATTÁR a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I. köt. - Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében (Herepei János cikkei) Szerk.: KESERŰ Bálint, Budapest – Szeged, 1965.

- BINDER**
1996 BINDER Pál: *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*. Marosvásárhely, Pro Europa, 1996.
- CSILLAG**
2000 CSILLAG István: Zrínyi Mátyás király életéről való elmélkedések című művének datálásához. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 104. (2000) 1-2 sz. 97-99.
- CSÁSZÁR**
1911 CSÁSZÁR Károly: *Medgyesi Pál élete és működése*. Budapest, 1911.
- DIENES**
2001 DIENES Dénes: *Keresztúri Bíró Pál (1594?-1655)*. Sárospatak, 2001.
- GEBEI**
2001 GEBEI Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel trón. In: *Erdélyi Múzeum*, 63. (2001) 1–2. sz. 1–29.
- HARGITTAY**
2001 HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura*. Budapest, Universitas, 2001. (*Historia Litteraria* 10.)
- HELTAI**
1994 HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Budapest, Balassi, 1994. (*Humanizmus és reformáció* 21.)
- HUSZÁR**
1995 HUSZÁR Lajos: *Az erdélyi fejedelemség pénzverése*. Budapest, Akadémiai, 1995.
- KLANICZAY**
1964 KLANICZAY Tibor: *Zrínyi Miklós*. Budapest, Akadémiai, 1964.
- KOVÁCS**
1902 KOVÁCS Sándor: Lorántffy Zsuzsánna a gyermekei között. In: *Protestáns Szemle* 14 (1902) 1. sz. 1–12.
- LACZKÓ**
1906 LACZKÓ Géza: A magyar nyelv régi szótárai. In: *Magyar Nyelv* (1906) 399-409., 433–448.

- 1926** LUKINICH Imre: A Bethlen-fiúk külföldi iskolázta-
tása. 1619-1628 In: *Nagyenyedi Album*. Szerk.:
LUKINICH Imre. Budapest, A Nagyenyedi Bethlen-
Kollégium Volt Diákjainak Testvéri Egyesülete,
1926, 79-100.
- MONOK**
1996 MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai*
1588-1660. Szeged, Scriptum, 1996. (A *Kárpát-
medence koraújkori könyvtárai I.*)
- NAGY L.**
1984 NAGY László: *A „bibliás őrálló” fejedelem - I.*
Rákóczi György a magyar történelmében. Budapest,
Magvető, 1984.
- ORGONA**
2000 ORGONA Angelika: Kornis Zsigmond, I. Rákóczi
György katolikus tanácsura In: *Erdély és Patak fe-
jedelemasszonya Lorántffy Zsuzsánna* 2. köt.
Szerk.: TAMÁS Edit. Sárospatak, Sárospataki Rák-
óczi Múzeum, 2000. 227–286.
- PÉTER**
1972 PÉTER Katalin: II. Rákóczi György magyar király-
ságáról *Századok* 106 (1972) 2. sz. 653- 666.
- 1996** PÉTER Katalin: A gyermekek első tíz esztendeje In:
Gyermek a kora újkori Magyarországon. Szerk.:
Péter Katalin. Budapest, MTA Történettudományi
Intézete, 1996. 15-50. (*Társadalom- és művelődés-
történeti tanulmányok 19.*)
- 2000** PÉTER Katalin: Milyenek voltak az erdélyi fejede-
lem-asszonyok? In: *Erdély és Patak fejedelemasz-
szonya Lorántffy Zsuzsánna* 1. köt. Szerk.: TAMÁS
Edit. Sárospataki Rákóczi Múzeum, Sárospatak,
2000. 7-24.
- POKOLY**
1904 POKOLY József: *Az erdélyi református egyház tör-
ténete*. 2. köt. Budapest, 1904.
- RING**
2001 RING Orsolya: Thurzó Imre neveltetése. In: *Sic Itur*

ad Astra, 12. (2001) 1–2. sz.

RMNY

Régi magyarországi nyomtatványok II. 1601-1633. Szerk.: BORSA Gedeon és HERVAY Ferenc. Budapest, Akadémiai, 1983.; *Régi magyarországi nyomtatványok III. 1636-1655.* szerk.: BORSA Gedeon és KULCSÁR Péter. Budapest, Akadémiai, 2000.

R. VÁRKONYI

2000

R. VÁRKONYI Ágnes: Az elvesztett idő, Zrínyi Miklós nádori emlékirata. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 113. (2000) 2. sz. 269-328.

SZABÓ – TONK

1992

SZABÓ Miklós - TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700.* Szeged, 1992. (*Fontes rerum scholasticarum IV.*)

1993

SZABÓ Miklós-TONK Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkor és a koraújkor folyamán. In: *Régi és új peregrináció - Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II.* Budapest – Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 1993. 491–500.

SZILÁGYI

1872

SZILÁGYI Sándor: *Lorántffy Zsuzsánna - Történeti család és jellemrajz.* Pest, 1872. (A M.T.Akadémia évkönyvei 13. kötet - IX. darab)

1886

SZILÁGYI Sándor: *Felső-Vadászi Rákóczy Zsigmond.* Budapest, Méhner Vilmos, 1886. (*Magyar Történeti Életrajzok*)

1891

SZILÁGYI Sándor: *II. Rákóczy György.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1891. (*Magyar Történeti Életrajzok*)

1892–1893

SZILÁGYI Sándor: I. Rákóczy György udvari iskolái történetéhez. In: *Magyar Könyvszemle* 1892–1893 91-101.

VÁRKONYI

1990

VÁRKONYI Gábor: Dinasztikus politika Erdélyben 1640-45. In: *II. Rákóczy György esküvője.* Budapest, ELTE, 1990. 53-75.

2000

VÁRKONYI Gábor: A katolikus menyasszony, Bátorhory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről. In: *Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsánna. 1. köt.* szerk.: TAMÁS Edit, Sárospatak, 2000. 79-91.

ZOVÁNYI

1911

ZOVÁNYI Jenő: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban.* Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1911.